

ШЛЯХИ СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВИХ УМОВ ДЛЯ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТІВ ІЗ ГЛИБОКИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ)

Здійснено побіжний аналіз термінології українського освітнього законодавства щодо осіб з інвалідністю, зокрема з порушеннями зору, які здобувають освіту у закладах вищої освіти (ЗВО). Окреслено основні труднощі у здобутті гуманітарної вищої освіти студентами з глибокими порушеннями зору та визначено основні шляхи їх подолання на прикладі вивчення курсу старослов'янської (церковнослов'янської) мови, що допоможе у створенні сприятливих умов для фахової підготовки цієї категорії студентів історичних, філологічних спеціальностей і богослов'я у закладах вищої освіти по всій Україні, визначивши коло практичних проблем та шляхів їх розв'язання.

Основна проблема вивчення курсу історичних мовних дисциплін полягає у тому, що люди з глибокими порушеннями зору не можуть їх вивчати лише на слух. Це стосується як старослов'янської мови, так і курсу історичної граматики. Найефективнішим є сприймання цими студентами текстів і лексики давньої мови на конкретно-чуттєвій основі, тобто на дотик, на основі читання книг, надрукованих рельєфно-крапковим шрифтом Брайля. Упорядкування ж абетки старослов'янської мови за рельєфно-крапковою системою Луї Брайля забезпечить можливість належної адаптації та видання шрифтом Брайля необхідної навчально-методичної літератури, зокрема підручника зі старослов'янської мови для закладів вищої освіти та інших навчально-методичних матеріалів для студентів. Адаптовані й видані рельєфно-крапковим шрифтом Брайля підручники та навчальні посібники зроблять навчання незрячих студентів в Україні доступнішим і більш якісним нарівні з іншими студентами закладів вищої освіти (ЗВО), які не мають порушень зору, відповідно до вимог статті 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та інших нормативно-правових підзаконних актів та освітнього українського законодавства загалом.

Ключові слова: здобувач освіти з особливими освітніми потребами, студент із глибокими порушеннями зору, старослов'янська мова, рельєфно-крапковий шрифт Брайля, навчальні посібники.

Проблеми регулювання сфери вищої освіти осіб з інвалідністю цікавлять державу та широке коло науковців, спеціалістів-практиків у сфері освіти та економіки, соціологів, політологів, юристів та інших фахівців. У всі історичні періоди розвиток системи освіти осіб з інвалідністю пов'язаний з досягненням основних цінностей людини і суспільства, соціально-економічним устроєм країни, ціннісними орієнтаціями нації та держави, упровадженням політики стосовно людей з інвалідністю, безпосередньо із законодавством у сфері освіти у цілому та у вищій освіті зокрема [10, с. 22].

У статті 24 “Освіта” Конвенції ООН про Права осіб з інвалідністю, ратифікованій Україною, визначено, що “держави-учасниці забезпечують, щоб особи з інвалідністю могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні з іншими. Із цією метою держави-учасниці забезпечують, щоб для осіб з інвалідністю забезпечувалося розумне пристосування” [7]. На забезпечення цих прав спрямовані й національне освітнє законодавство та низка підзаконних актів.

Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635 затверджено Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Цей Порядок визначає вимоги до організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти незалежно від їх підпорядкування та форми власності з метою реалізації права осіб з особливими освітніми потребами на здобуття вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей [4].

На початку статті простежимо термінологію на позначення осіб з інвалідністю, які здобувають вищу освіту у ЗВО, в українському законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах.

Відповідно до Закону України “Про освіту”, термін “особа з особливими освітніми потребами” трактується як особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [6].

Постановою КМУ від 14.11.2018 № 952 затверджено Перелік деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами. Відповідно до цього документа, до категорії осіб з особливими освітніми потребами, які потребують додаткової підтримки під час освітнього процесу, належать особи з порушеннями зору [4].

Також у нормативно-правових документах та освітньому законодавстві вживається термін “здобувачі освіти з особливими освітніми потребами” – це особи з особливими освітніми потребами, які здобувають освіту в закладах вищої освіти [4].

Отже, навіть у нормативно-правовій базі та освітньому законодавстві не спостерігається однастайності у визначенні термінів для позначення категорії студентів із психофізичними порушеннями, які навчаються у закладах вищої освіти (ЗВО).

У цій статті ми послуговуємося більш конкретним терміном “студенти з глибокими порушеннями зору” (незрячі студенти, які використовують під час навчання рельєфно-крапковий шрифт Брайля).

Об'єктом дослідження є освітній процес у закладах вищої освіти України, який на вимогу Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, низки нормативно-правових документів та освітнього законодавства України має забезпечувати доступні умови для навчання студентів, зокрема з глибокими порушеннями зору.

У цій статті ми хочемо приділити увагу питанням створення умов, необхідних для доступного навчання і здобуття якісної освіти у закладах вищої освіти студентами з глибокими порушеннями зору (незрячими студентами, які користуються шрифтом Брайля), з метою окреслення шляхів для розв'язання поставлених проблем.

Питаннями соціально-психологічної адаптації студентів із порушеннями зору до умов навчання у ЗВО займалася Т. М. Гребенюк. Авторка у своєму дослідженні, зокрема, описувала деякі групи труднощів у навчанні студентів із порушеннями зору у ЗВО [1]. Праці С. В. Федоренко присвячено питанням наступності та безперервності у здобутті середньої і вищої освіти особами з порушеннями зору [11]. Окремі методичні рекомендації, базовані на науковому підґрунті, зустрічаються у науково-методичній праці Т. М. Гребенюк, Г. П. Серпутько, Є. П. Синьової [2]. У колективній монографії за редакцією П. М. Таланчука описано досвід зі створення сприятливих умов навчання для осіб з інвалідністю у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини "Україна" та розкрито основні теоретико-методологічні технології такого навчання [10]. Що ж до дослідження вузькофахових питань адаптації текстів старослов'янської мови рельєфно-крапковим шрифтом Брайля, то можна згадати лише праці російської студентки О. Осадчої, виконані під науковим керівництвом О. Гріппіуса [8, с. 121].

Передусім у статті йдеться про гуманітарні спеціальності, оскільки, за даними наукових досліджень, більшість незрячих абітурієнтів для навчання вибирає саме гуманітарні спеціальності, хоча тенденції час від часу змінюються [1; 2; 10; 11].

Зокрема, нас цікавили такі спеціальності, для опанування яких студентам викладається як обов'язкова навчальна дисципліна "Старослов'янська (церковнослов'янська) мова", адже у незрячих студентів з її належним опануванням виникають серйозні труднощі через складність створення необхідних для незрячого студента умов навчання, а це, своєю чергою, має негативний вплив на опанування інших навчальних дисциплін, зокрема історичної граматики української мови, та загалом на весь процес навчання такого студента у ЗВО. Тож у нашому дослідженні безпосередньо говоримо про такі спеціальності, як історія, філологія (українська, слов'янська, класична), богослов'я.

Складність проблеми передусім полягає у тому, що тексти старослов'янських пам'яток та навчальні матеріали, які містять такі тексти, не можуть бути коректно відображені за допомогою будь-якого адаптивного програмного забезпечення, вони також є складними для сприймання на слух, а тому у цій ситуації не підійде й озвучена книга. Старослов'янські тексти вимагають безпосередньої конкретно-чуттєвої роботи з ними, зокрема студента з глибокими порушеннями зору.

Щодо підручників і навчальних посібників зі старослов'янської мови, надрукованих шрифтом Брайля, то їх поки що не існує через складність відображення старослов'янських текстів рельєфно-крапковим шрифтом, адже шрифт Брайля було створено лише у ХІХ ст. До нас дійшли лише давньоруські та давньоукраїнські абетки, створені за системою Луї Брайля, і деякі пам'ятки цих періодів, але вони містять далеко не всі букви старослов'янської абетки. Позначень шрифтом Брайля значної кількості старослов'янських букв і знаків сьогодні просто не існує, що ускладнює вивчення старослов'янської мови незрячими студентами, хоча це фахово необхідна дисципліна, зокрема для студента-філолога. Найчастіше незрячі студенти вимушені самостійно вгадувати певні позначення для тих чи інших старослов'янських літер і знаків, щоб мати можливість опанувати навчальну дисципліну. Проте це не розв'язує питання створення підручників і навчальних посібників зі старослов'янської мови для навчання незрячих студентів, а отже, вивчення старослов'янської мови для таких студентів досі залишається не повністю доступним, що, своєю чергою, негативно позначається на психоемоційному стані та успішності подальшого навчання цих студентів, а також на фаховості випускників [9, с. 170].

Для встановлення шляхів створення сприятливих умов навчання студентів із глибокими порушеннями зору на попередніх етапах дослідження нами визначено основні труднощі в опануванні окреслених гуманітарних дисциплін студентами з глибокими порушеннями зору, які опановують фах філологів, істориків, богословів.

Загалом в опитуванні взяло участь 15 респондентів, які у різні роки навчалися в закладах вищої освіти у різних регіонах України: Києві, Харкові, Вінниці, Львові, Одесі, Ужгороді, Луцьку, Чернівцях. Більшість опитаних респондентів опанували фах філолога (українська філологія, українська та іноземна філологія, класична філологія, слов'янська філологія), що становить 53,3 % від усіх опитаних. Серед наших респондентів фах історика здобули 33,3 % опитаних і 13,3 % опитаних опанували фах богослов'я. Опитування студентів і випускників гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти (ЗВО) охоплено досить широким часовим діапазоном: із 1995 по 2020 р. навчання [9]. Це переконливо доводить, що за ці роки, які окреслюють тривалі часові межі, ситуація кардинально не змінюється до поліпшення умов навчання студентів із глибокими порушеннями зору у ЗВО.

Відповідно, зазначимо основні виявлені труднощі [9, с. 171]. Серед найбільш значущих труднощів із вивчення цієї навчальної дисципліни у незрячих студентів, які здобували фахову гуманітарну освіту у різні

роки навчання (з 1995 по 2020 р.), переважали такі основні труднощі: доводилося сприймати старослов'янську мову і засвоювати її здебільшого на слух, хоча це було нелегко; складно було готувати домашні завдання, читати текстові джерела, виконувати вправи через відсутність книг зі старослов'янської мови, надрукованих шрифтом Брайля; важко було записувати лекції шрифтом Брайля через відсутність упорядкованої абетки старослов'янської мови, розробленої за системою Брайля. Через відповідні труднощі із вивченням цієї навчальної дисципліни незрячі студенти вимушені були звертатися за допомогою, передусім до одногрупників, друзів з університету та викладачів. Проте надана допомога викладачів була несистемною, поодинокую, часто викладачі не знали, як допомогти такому студенту. Тому постає необхідність й у розробленні відповідних методичних рекомендацій для викладачів ЗВО та ознайомленні з ними викладацького складу щодо особливостей навчання незрячих студентів.

З огляду на окреслені труднощі у навчанні студентів із глибокими порушеннями зору та відповідно до п. 4. Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (ЗВО), організація освітнього процесу здобувачів освіти з особливими освітніми потребами в закладах вищої освіти передбачає, зокрема:

- забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та інформаційно-комунікаційними технологіями для організації навчального процесу;
- застосування в освітньому процесі найбільш прийнятних для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами методів і способів спілкування, у тому числі українською жестовою мовою, рельєфно-крапкового шрифту (шрифту Брайля) із залученням відповідних фахівців і педагогічних працівників;
- забезпечення доступності інформації в різних форматах (шрифт Брайля, збільшений шрифт, електронний формат та ін.) [5]. Проте у чинному Законі України “Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти” [3] йдеться передусім “про створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення додатковою підтримкою в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами, зокрема психолого-педагогічним супроводом, створення для них вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти”, тобто згадується лише про інфраструктурну доступність, хоча студенти з глибокими порушеннями зору не менше потребують й інформаційної доступності, а саме забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами у доступних для їх сприймання форматах.

Висновки. Найголовнішим чинником доступної освіти для студентів із глибокими порушеннями зору сьогодні є їх забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами у різних форматах: електронних, озвучених та надрукованих рельєфно-крапковим шрифтом Брайля. Зокрема, щодо вивчення старослов'янської мови незрячими студентами-філологами, істориками, богословами, то найефективнішим видається сприймання текстів і лексики давньої мови на конкретно-чуттєвій основі, тобто на дотик, на основі читання книг, надрукованих рельєфно-крапковим шрифтом Брайля. Крім того, понад 90 % опитаних незрячих студентів вважають, що для успішного засвоєння такої навчальної дисципліни, як “Старослов'янська (церковнослов'янська) мова”, їм би дуже допомогли саме підручники та інші навчально-методичні посібники, надруковані рельєфно-крапковим шрифтом Брайля [9, с. 171].

Найважливішим завданням у результаті нашого дослідження ми вважаємо упорядкування абетки старослов'янської мови за рельєфно-крапковою системою Луї Брайля, що забезпечить можливість адаптації та видання шрифтом Брайля необхідної навчально-методичної літератури, зокрема підручника зі старослов'янської мови для закладів вищої освіти та інших необхідних навчально-методичних матеріалів для студентів (посібники для читання, виконання практичних завдань, словники-довідники тощо).

Використана літератури:

1. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08. Київ, 2008. 20 с.
2. Синьова Є. П., Гребенюк Т. М., Серпутько Г. П. Основи психолого-педагогічного супроводу студентів з порушеннями зору : науково-методичний посібник / за ред. Є. П. Синьової. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2001. 153 с.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019
4. № 392-ІХ. *Голос України*. 2020. № 7.
5. Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами : Постанова КМУ від 14.11.2018 № 952. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-%D0%BF>.
6. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти : Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 635. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya-u-zakladah-vishchoyi-osviti-1100719?fbclid=IwAR0cYpiE3Wk6Up2xtk61wk9N4mivLxw4QtXijpuwic5gmK1zjT1RONNwE4>.
7. Про освіту : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
8. Про права осіб з інвалідністю : Конвенція, схвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 13 грудня 2006 року та ратифікована Верховною Радою України 16 грудня 2009 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.
9. Серпутько Г. П. Деякі аспекти доступності вищої освіти для студентів з глибокими порушеннями зору : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Актуальні проблеми реформування системи виховання та освіти в Україні”, м. Львів, 26–27 квітня 2019 р. Львів, 2019. С. 119–122.
10. Серпутько Г. П. Основні труднощі в опануванні професійно важливих гуманітарних дисциплін студентами з глибокими порушеннями зору. *Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні* :

збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 23–24 серпня 2019 р. Львів, 2019. С. 169–172.

11. Теоретико-методологічні засади та технології інклюзії у ЗВО. Досвід університету "Україна": колективна монографія / П. М. Таланчук та ін.; за наук. ред. П. М. Таланчука. Київ: Університет "Україна", 2018. 481 с.
12. Федоренко С. В. Реалізація системи безперервної освіти у взаємозв'язку середньої школи для дітей із порушеним зором та вищої школи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. праць / за заг. ред. П. М. Таланчука, Г. В. Онкович. Київ: Університет "Україна", 2002. С. 87–91.

References:

1. Hrebenuk T. M. Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia invalidiv z vadamy zoru do navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Socio-psychological adaptation of the visually impaired to higher education]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk: 19.00.08. Kyiv, 2008. 20 s. [in Ukrainian].
2. Osnovy psykholoho-pedahohichnoho suprovodu studentiv z porushenniamy zoru [Basics of psychological and pedagogical support of students with visual impairments]: naukovо-metodychnyi posibnyk / Ye. P. Synova, T. M. Hrebenuk, H. P. Serputko; za red. Ye. P. Synovi. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 201. 153 s. [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia osvitnoi diialnosti u sferi vyshchoi osvity [On Amendments to Some Laws of Ukraine on Improving Higher Education Educational Activities]: Zakon Ukrainy vid 18.12.2019 № 392-IX. Holos Ukrainy. 2020. № 7. [in Ukrainian].
4. Pro deiaiki katehorii osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Some categories of persons with special educational needs]: Postanova KМУ vid 14.11.2018 №952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity [On approval of the Procedure for the organization of inclusive education in higher education institutions]: Postanova KМУ vid 10 lypnia 2019 r. N 635. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organizaciyi-inkluzyvnoho-navchannya-u-zakladakh-vyshchoyi-osviti-i100719?fbclid=IwAR0cYpiE3Wk6Up2xtk6lwk9N4mivLxw4QtXijpuwic5gmK1zxjT1RONNwE4> [in Ukrainian].
6. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
7. Pro prava osib z invalidnistiu [On the rights of persons with disabilities]: Konventsiiia, skhvalena Heneralnoiu Asambleieiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii 13 hrudnia 2006 roku ta ratyfikovana Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy 16 hrudnia 2009 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 [in Ukrainian].
8. Serputko H. P. Deiaiki aspekty dostupnosti vyshchoi osvity dlia studentiv z hlybokymy porushenniamy zoru [Some aspects of higher education accessibility for students with profound visual impairments]: materialy Mizhnarodnoi naukovо-praktychnoi konferentsii "Aktualni problemy reformuvannia systemy vykhovannia ta osvity v Ukraini", m. Lviv, 26-27 kvitnia 2019 roku. Lviv, 2019. S. 119-122. [in Ukrainian].
9. Serputko H. P. Osnovni trudnoshchi v opanuvanni profesiino vazhlyvykh humanitarnykh dystsyplin studentamy z hlybokymy porushenniamy zoru [Major difficulties in mastering professionally important humanities for students with profound visual impairments]// Psykholohiia ta pedahohika suchasnosti: problemy ta stan rozvytku nauky i praktyky v Ukraini: zbirnyk tez naukovykh robіt uchasnykiv mizhnarodnoi naukovо-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 23-24 serpnia 2019 roku. Lviv, 2019. S. 169-172. [in Ukrainian].
10. Teoretyko-metodolohichni zasady ta tekhnolohii inkluzii u ZVO. Dosvid universytetu "Ukraina" [Theoretical and methodological foundations and technologies of inclusion in ZVO. Experience of the University of Ukraine]: kol. monohr. / Talanchuk P. M., Chaikovskiy M. S. ta in.; za nauk. red. P. M. Talanchuka. Kyiv: Universytet "Ukraina", 2018. 481 s. [in Ukrainian].
11. Fedorenko S. V. Realizatsiia systemy bezperervnoi osvity u vzaiemozviazku serednoi shkoly dlia ditei z porushenym zором та vyshchoi shkoly [Implementation of a system of continuous education in the interconnection of high school for visually impaired children and higher education] // Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy: zб. nauk. prats / za zah. red.: P. M. Talanchuka, H. V. Onkovych. Kyiv: Universytet "Ukraina", 2002. S.87-91. [in Ukrainian].

Serputko H. P. The ways of creating favorable study conditions in higher education institutions for students with severe visual impairments (based on the example of the old Slavic language studies)

The article analyzes the terminology of the Ukrainian educational legislation on persons with disabilities, in particular concerning people with visual impairments, who are obtaining higher education. The paper outlines the main difficulties in obtaining a higher education in humanities for students with severe visual impairments and identifies approaches to overcome them in the context of the Old Slavic (Church Slavic) language course. The outcomes of the paper will contribute to creating favorable conditions for the professional training of students with disabilities in the historical, philological special fields and theology in higher education institutions throughout Ukraine by determining the range of practical problems and ways to solve them.

The main problem while studying the course of historical language disciplines is that people with profound visual impairments cannot study them only phonetically. This applies both to the Old Slavic language and the historical grammar course. These students showed that sensual comprehension proves to be most effective when it comes to texts and lexis of ancient language; meaning that these texts and books are written in Braille tactile relief-dot system.

Streamlining the alphabet of the Old Slavic language using Braille's relief-dot system will provide the opportunity for proper adaptation and publication of the necessary educational and methodological literature, including manuals in Old Slavic language for higher education institutions and other teaching materials. Adapted and published in Braille textbooks and manuals will make the education of blind students in Ukraine more accessible and qualitative on a par with other non-visually impaired students in accordance with the requirements of Article 24 of the UN Convention on Rights of Persons with Disabilities, other legal regulations and educational Ukrainian legislation in general.

Key words: *special educational needs student, a student with profound visual impairment, Old Slavic language, Braille, textbooks, manuals.*